הרב רמי ברכיהו

חיפוש נעדרים בכנרת ביום טוב שביעי של פסח

תיאור השאלה

בחול המועד פסח תשע"ז פקדו את מדינת ישראל רוחות מזרחיות עזות, והן סחפו לתוך הכנרת עשרות מתרחצים צעירים. לאחר שרבים מהם חולצו מן המים בידי כוחות הצלה ומשטרה, התברר ששלושה צעירים עדיין נעדרים. כוחות המשטרה החלו בחיפושים נרחבים כדי לאתרם והפעילו לצורך כך מתנדבים ופרשים, וכן אמצעים מיוחדים כגון רחפנים ומערכות מחשוב ואיתור. לאחר חמישה ימי חיפוש שבהם לא נמצאו הצעירים, הורה שר הביטחון להביא למקום יחידות עילית של צוללנים ואמצעים מיוחדים של חיל הים כדי להגביר את מאמצי החיפוש.

דע עקא, היום החמישי לחיפושים היה ערב שביעי של פסח, והתעוררה השאלה אם מותר להמשיך את החיפושים ואת השימוש באמצעים המיוחדים גם ביום טוב, היות שבשלב זה היה ברור שהסיכויים למצוא את הנערים חיים הם קלושים ביותר.

א. פיקוח נפש של הנעדרים

1. חילול שבת בחיפוש נעדרים

על עצם ההיתר לחפש נעדרים בשבת וביום טוב, מובאת בכתב העת 'אסיא'[1] עדותו של הרב ד"ר מרדכי הלפרין שליט"א, שבהיותו בחור צעיר פנו אליו הורים מודאגים שבנם הלומד בישיבה לא הגיע הביתה בערב שבת. הרב פנה לרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל ושאלו אם 'נעדר' הוא בגדר פיקוח נפש המחייב חיפוש גם בשבת. הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל השיב: 'מי יימר שהבחור באמת נמצא בסכנה, ומי יימר שחילול השבת שלך יוכל לעזור? לכן אין לחלל את השבת'. תשובה אחרת הוא קיבל מהרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל שהורה להתייחס למצב של נעדר כאל פיקוח נפש, והורה להתחיל מיד בכל הפעולות הנדרשות כדי לאתר את הבחור כאילו מדובר ביום חול.

אולם נראה כי הנידון דידן שונה מתיאור שאלתו של הרב הלפרין בשתי נקודות:

א. בחור ישיבה שלא הספיק להגיע לביתו – סביר מאוד להניח שנתקע בדרכו, וכדי לא לחלל שבת החליט להישאר במקום שהגיע אליו בכניסת השבת. הואיל וכך אין כל הכרח

1. אסיא, כרך ט עמ' 195.

בחזרה לעמוד התוכן

להגדיר מציאות זו אפילו כספק פיקוח נפש שיש להתיר בעבורו חילול שבת.[2] לעומת זאת, בנידון דידן הצעירים נעלמו בתוך מי הכנרת, שהם מקום סכנה המחייב חילול שבת לצורך הצלתם.

ב. הואיל וכבר עברו חמישה ימים מאז נעלמו הנערים, והסיכוי למוצאם חיים במי הכנרת קלוש ביותר אם בכלל, אפשר שלדעת הכול יש לקבל את עמדתו של הרב יוסף אלישיב זצ"ל, שמי יימר שחילול יום טוב יעזור?

2. חילול שבת בעבור אדם שיש סיכוי קלוש להצילו

לכאורה יש מקום לפשוט את שאלתנו ממה ששנינו במסכת יומא (פ"ח מ"ז):

מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נכרי ספק ישראל – מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי – מפקחין, ואם מת – יניחוהו.

בתלמוד (יומא פה ע"א) תמהו על לשון המשנה: 'מצאוהו חי מפקחין', שנראה פשוט שאם מוצאים בשבת יהודי חי בתוך גל של אבנים, יש לפקח עליו את הגל, ומדוע אמרו 'מצאוהו חי – מפקחין'? על כך השיבו בתלמוד: 'לא צריכא, דאפילו לחיי שעה', וביאר הרמב"ם (הל' שבת פ"ב הי"ח) שכוונת התלמוד לחילול שבת לשם הצלת אדם שברור שלא יחיה אלא לפי שעה, וכלשונו: 'מצאוהו חי, אף על פי שנתרוצץ **ואי אפשר שיבריא**, מפקחין עליו ומוציאין אותו לחיי אותה שעה'. בלשון אחרת כתב ה'שלחן ערוך' (או"ח סי' שכט סעי' ד): 'אפילו מצאוהו מרוצץ **שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה**, מפקחין ובודקים עד חוטמו'.

אמנם יש לשאול: מהו המקור ההלכתי שעליו סומכים הרמב"ם וה'שלחן ערוך' להתיר לחלל שבת בעבור אדם שסיכוייו לחיות קלושים, וגם אם יחיה – יהיה זה רק לפי שעה?

2. עיין שו"ת טל לברכה, ח"א סי' כו, על מקרה שבו משפחה מהיישוב טלמון יצאה בערב שבת כדי לשבות באחד מיישובי בנימין וטעתה בדרכה. כדי לא לחלל שבת השאירה המשפחה את רכבה בכניסה לירושלים ושבתה בבית מלון בעיר. בינתיים חששה המשפחה המארחת לגורל האורחים והקפיצה את כוחות הביטחון ואת כל תושבי בנימין, ואלה יצאו לחפש את המשפחה האבודה. לבסוף, בשבת בבוקר הבחינו שוטרים במשפחה מטיילת סמוך למלון שבו שבתו. לאור חילול השבת ההמוני בחיפושים אחר המשפחה, נשאלתי אם לא היה ראוי להתקשר מהמלון בשבת למשפחה המארחת ולעדכן אותה בעובדה שמפאת כניסת השבת החליטו לשבות בירושלים (בתקופה ההיא לא היו פלאפונים, ולא היה ניתן להודיע על ההיעדרות אלא אחרי כניסת השבת, כאשר המשפחה הגיעה למלון). על כך השבתי שלכאורה הסוגיה העומדת לפנינו היא אם יש לעבור על איסור קל (הודעה טלפונית בשבת) כדי להציל את חברו מאיסורים אחרים חמורים יותר (איסורי דאורייתא). אולם גם בלי לדון בסוגיה זו, נראה שבמקרה זה ישנה חובה להודיע על העיכוב ועל אי ההגעה למקום האירוח, הואיל ובמציאות שבה אנו חיים, כל מידע על היעדרות, בפרט ביישובי יש"ע, יגרום ל'הקפצת' הצבא ושאר כוחות הביטחון, הקמת חפ"ק מיוחד, חיפושים על ידי תושבי היישובים וחילול שבת המוני. ואם ייוודע לאחר מעשה שהמשפחה חיה וקיימת ומפאת חילול שבת נמנעה מלהודיע על מקום המצאה, יגרום הדבר לכך שבעתיד יתייחסו כוחות הביטחון למקרים דומים בחשד מה, שמא אין כאן פיקוח נפש אלא שהמשפחה אינה רוצה לחלל את השבת, ומתוך כך עלולים כוחות הביטחון לזלזל ברצינות הבעיה, דבר הנוגע בסופו של דבר בדיני נפשות, וכפי שידוע שמטעם חשש זה התירו חזרה ממקום הצלה - 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא' (רמב"ם הל' שבת פ"ב הכ"ג; שו"ע, או"ח סי' שכט סעי' ט; משנה ברורה, סי' שכט ס"ק כ.

בחזרה לעמוד התוכן

ה'ביאור הלכה'[3] כתב שמקור ההיתר לחלל שבת בעבור אדם גוסס הוא מה שנאמר בתלמוד: 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' (יומא פה ע"ב), ועל כך כתב המאירי (יומא שם) שהוא הדין לשאר מצוות, ומכיוון שגם אדם גוסס יכול באותה השעה לשוב בליבו – יש היתר לחלל עליו את השבת. על פי עמדה זו דייק ה'ביאור הלכה' שבמקרה של תינוק שמוחו רצוץ, אין היתר לחלל עליו שבת, הואיל ותינוק אינו בר חיוב מצוות ואינו נכלל בגדר של 'חלל עליו שבת כדי שישמור שבתות הרבה'. אך ה'ביאור הלכה' הביא מקור אחר להיתר חילול שבת גם בעבור תינוק שמוחו רצוץ: 'וחי בהם ולא שימות בהם' (יומא שם), ועל פי מה שכתב בעניין זה הרמב"ם,[4] שהפסוק 'וחי בהם' מלמד 'שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם', ודין זה כולל גם תינוק שמוחו רצוץ.

3. מיעוט גוססים לחיים

אולם בספרו 'מור וקציעה' (סי' שכט) כתב ר' יעקב עמדין בשם התוספות[5] שהמקור לחלל שבת בעבור חיי שעה הוא מטעם 'דמיעוט גוססים לחיים, ואין הולכין בפיקוח נפש אחר רוב'. על יסוד הדברים כתב ה'מור וקציעה':

> ונראה פשוט שכל שכן שמחללים השבת על הטרפה שיוכל לחיות הרבה יותר מחיי שעה, ואין צריך לומר הגוסס, שהרי בפירוש אמרו שדינו כחי לכל דבריו. ולא אמרו אלא רוב גוססין למיתה, אבל מיעוטן חיים. ואין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב.

אם כן, יסוד ההיתר לחלל שבת בעבור גוסס הוא לא בהכרח הגוסס המסוים שלפנינו, כיוון שסבירות גבוהה שגוסס זה ימות, אלא ההיתר לחלל עליו את השבת הוא המציאות המלמדת שיש מיעוט מקרים שהגוסס נשאר בחיים, ומיעוט זה מחייב אותנו לחלל שבת בעבור כל הגוססים.

נראה שניתן לבסס את עמדת התוספות וה'מור וקציעה' על דברי הברייתא (יומא שם) האומרת:

> בדק ומצא עליונים מתים – לא יאמר: כבר מתו התחתונים. מעשה היה, ומצאו עליונים מתים ותחתונים חיים.

לכאורה, המציאות שעליונים מתים אינה מחייבת את המסקנה שגם התחתונים מתים, מדוע אפוא הוצרכה הברייתא להסתייע מ'מעשה שהיה'? נראה כי הברייתא מבקשת ללמד שבפיקוח נפש אין הולכים אחר מראה עיניים ואף לא אחר סטטיסטיקה, אלא מה שמנחה את ההיתר לחלל שבת במקרים מעין אלה הוא 'מעשה שהיה', היינו מציאות החיים המוכיחה שלפעמים ישנם מקרים היוצאים מן הכלל.[6]

---

3. ביאור הלכה, סי' שכט ד"ה אלא לפי שעה.
4. רמב"ם, הל' שבת פ"ב ה"ג.
5. תוספות, נידה מד ע"א סוד"ה מיית.
6. אכן, המציאות מלמדת שבלא מעט מקרים נמצאו נעדרים בריאים ושלמים חרף סיכויים קלושים ביותר. במסגרת מאמר זה נציין את רעידת האדמה שהתרחשה באלול תשנ"ט (17.8.99) בטורקיה

בחזרה לעמוד התוכן

אמנם בשו"ת 'בית יעקב'[7] האריך לדחות את דברי התוספות הנזכרים. גם ה'ביאור הלכה' (שם) ציטט את התוספות וביאר כוונתם אחרת מה'מור וקציעה'. אולם רבים מן הפוסקים העתיקו את דברי התוספות להלכה, ודחו את טענותיו של בעל ה'בית יעקב' – עיין שו"ת 'שבות יעקב',[8] והסכימו עמו ה'חתם סופר',[9] 'אליה רבה',[10] 'תוספת שבת'[11] ועוד. פוסקים אלו הובאו בשו"ת 'ציץ אליעזר'[12] שהכריע כשיטתם הלכה למעשה.

עתה נשאל: האם ניתן ללמוד מהיתר חילול שבת בעבור חיי שעה קלושים גם לחיפוש אחר נעדרים שהסיכויים למוצאם חיים קלושים ביותר? נראה שאם המקור לדין חילול שבת בעבור חיי שעה הוא 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' או 'וחי בהם', הרי שיש לומר שההיתר הוא רק כאשר כבר נמצא אדם חי, ואף על פי שהוא גוסס התירו לחלל עליו את השבת מדין חיי שעה; זאת בניגוד לנעדרים שכלל לא נמצאו, והסיכוי למוצאם חיים קלוש ביותר, ומהיכא תיתי להתיר לחלל בעבורם את השבת? אמנם אם המקור לדין חילול שבת בעבור חיי שעה הוא על פי הכלל 'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב' ומיעוט גוססים לחיים, הרי שגם בנידון דידן אף שהסיכויים למצוא את הנעדרים חיים קלושים, היות שכבר היו דברים מעולם, שמא יש מקום להתיר את המשך חיפוש הנעדרים גם בשבת וביום טוב.

ומכיוון שבנידון דידן מדובר בנערים שנעלמו בתוך מי הכנרת, ברור שהסיכוי למוצאם חיים לאחר חמישה ימים מבוסס על ההנחה שהם הצליחו בדרך כלשהי להיסחף לאחד מחופי הכנרת, ושם הם שוכבים באפיסת כוחות ואינם מצליחים לקרוא לעזרה. בהתייעצות שערכנו עם הרב אביגדור נבנצאל שליט"א ועם הרב דוד לאו שליט"א הרב הראשי לישראל, הם הורו לנו שככל שיש סיכוי קלוש למצוא את הנעדרים, מחללים על כך שבת ויום טוב. אלא שאם כן, הרי שההיתר לחפשם ביום טוב הוא רק בחופים שסביב הכנרת ולא במים עצמם. כאשר מחפשים בתוך מי הכנרת, ברור לכול שלאחר חמישה ימים כבר לא מחפשים אנשים חיים אלא מחפשים את גופות הנעדרים, ומניין ההיתר לחלל יום טוב בעבור זה?

שבה נהרגו למעלה משבעה עשר אלף איש. כוח חילוץ של צה"ל הגיע לעיר הנופש צ'ינארצ'יק והתחיל בפעולות חילוץ בבניין בן שבע קומות ששהו בו ישראלים. בימים הראשונים לא הצליח הכוח למצוא סימני חיים, והכוח עסק בעיקר בחילוץ עשרות גופות מהבניין ההרוס, ובהן גם גופות של ישראלים. חמישה ימים לאחר רעידת האדמה שמע הכוח קול חיים חלש מבין ההריסות, ולאחר 98 שעות מרעידת האדמה הצליח הכוח לחלץ ילדה בת תשע בשם שירן פרנקו, שעל אף מצבה הקשה היא הייתה בריאה ושלמה.

7. שו"ת בית יעקב, סי' נט.
8. שבות יעקב, ח"א או"ח סי' יג.
9. שו"ת חתמ"ס, יו"ד סי' שלח.
10. אליה רבה, סי' שכט ס"ק א.
11. תוספת שבת, סי' שכט ס"ק ד.
12. ציץ אליעזר, ח"ה רמת רחל סי' כח.

בחזרה לעמוד התוכן

ב. פיקוח נפש של הורי הנעדרים

1. מצבם הנפשי של הורי הנעדרים

לכאורה יש מקום לדון בשאלה זו לא מצד הנעדרים אלא מצד מצבם של בני משפחות הנעדרים, מצב נפשי קשה של חרדה וציפייה לכל בדל מידע, ואף שידעו שבניהם כנראה אינם בין החיים, הם מיאנו להינחם, שהו בחוף הכנרת ועיניהם כלו למוצא פיהם של כוחות הביטחון וההצלה. אל יהיה קל בעינינו מצב נפשי זה של דאגה וחרדה המהולות בתקוות שווא למצוא את הנעדרים חיים, וכבר מצאנו בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים מצבים מעין אלה: בתורה, בסיפור יוסף ואחיו – אף שאחי יוסף הצליחו לשכנע את אביהם שיוסף נטרף בידי חיה רעה, מיאן יעקב אבינו להשלים עם הבשורה ולהתנחם, וכעדות הכתוב (בראשית לז, לד-לה):

...ויתאבל על בנו ימים רבים. ויקמו כל בניו וכל בנתיו לנחמו וימאן להתנחם ויאמר כי ארד אל בני אבל שאלה ויבך אתו אביו.

וביארו חכמים: 'ויתאבל על בנו ימים רבים – עשרים ושתים שנה' (רש"י שם). מדברים אלה אנו למדים שבמשך כל השנים הללו עד שפגש את יוסף, סירב יעקב אבינו להתנחם, כי על אף כל הסימנים המעידים על מות יוסף, הרי שכל זמן שלא הייתה ודאות מוחלטת, היה ביעקב אבינו זיק של תקווה קלושה כי בנו יוסף יימצא חי. על כך אמרו חכמים (רש"י שם):

'וימאן להתנחם' – אין אדם יכול לקבל תנחומין על החי וסבור שמת, שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב ולא על החי.

בנביאים – בדיכוי מרד אבשלום ביקש דוד מחייליו משימה בלתי אפשרית – לשמור על חיי בנו אבשלום. אף על פי שדוד הבין שאם צבאו ינצח, הסיכויים שבנו אבשלום יישאר בחיים קלושים ביותר, ישב דוד וציפה לבשורות טובות בעניין זה, וכפי שמתאר המקרא:

ודוד יושב בין שני השערים... וירא והנה איש רץ לבדו. ויקרא הצפה ויגד למלך ויאמר המלך אם לבדו בשורה בפיו... וירא הצפה איש אחר רץ... ויאמר הנה איש רץ לבדו ויאמר המלך גם זה מבשר. ויאמר הצפה אני ראה את מרוצת הראשון כמרצת אחימעץ בן צדוק ויאמר המלך איש טוב זה ואל בשורה טובה יבוא.

כל זמן שדוד לא עמד בפני העובדה הסופית כי בנו אבשלום אכן מת, הוא נתן פרשנות מרחיקת לכת למציאות, וזאת כדי לשמור על תקווה קלושה שבנו אבשלום עדיין בין החיים.

בכתובים – הנביא ירמיהו (לא, יד) מתאר את המתנתה של רחל אמנו לבניה שישובו מהגלות חזרה לארץ ישראל:

כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו.

האם למצב נפשי זה, חרדה של הורים המקווים ומצפים לנס למרות המציאות המלמדת שבנם אינו בין החיים, יש התייחסות בהלכה?

בחזרה לעמוד התוכן

2. שמא תיטרף דעתו

אמנם מצאנו שהתירו איסור דאורייתא ליולדת משום 'יתובי דעתה',[13] אולם יש לומר ששם מדובר באישה הנמצאת במצב של סכנה פיזית, והחשש הוא שאם לא נדאג ל'יתובי דעתה', היא עלולה לסכן עצמה יותר, 'שיותר יכולה היולדת להסתכן על ידי פחד שתתפחד שמא אין עושין יפה מה שהיא צריכה' (תוס', שבת קכח ע"ב), מה שאינו קיים בנידון דידן שמדובר בדאגה נורמטיבית של הורים לגורל ילדיהם.

אך מצאנו בהלכה, בהקשרים שונים, גם את המושג 'שמא תטרף דעתו'.[14] אמנם על פי רוב גם מושג זה קשור לחולה מסוכן, שמפאת מצבו הפיזי הקשה התירו במקרים מסוימים אף איסורי תורה מחשש שהחולה יגיע למצב של טירוף הדעת ויסכן עצמו יותר. על פי עיקרון זה פסק בשו"ת 'ציץ אליעזר'[15] שחולה מסוכן המבקש בשבת שיביאו אליו את קרוביו כדי לראותם, מותר לעבור על איסור דרבנן ולמלא את בקשתו כדי שלא תיטרף דעתו עליו, ואם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו, הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה שעוברים בעבורו אפילו על איסור דאורייתא. כמו כן, אם החולה מבקש שייתנו לו איזה מאכל או תרופה שלדעתו יועילו לשיפור מצבו, אף על פי שהרופא אומר שאין צריך, שומעים לו למלא את בקשתו גם כשהדבר כרוך בחילול שבת דאורייתא. עם זאת, לכאורה אין היתר לחלל שבת בעבור חשש לטירוף הדעת בלא קשר למציאות של חולה, וכפי שכתב בעניין זה הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' ז):

> ונראה, דהנה מי שהוא עשיר מופלג ונפלה בשבת אש ברכושו, אף על גב שכיבוי הוא רק מלאכה שאינה צריכה לגופה, אפילו הכי אסור לכבות. אף על גב שצערו גדול עד מאד בראותו אש אוכלת ושורפת לעיניו את כל רכושו ויהפך מעשיר מופלג לעני המחזיר על הפתחים, וגם יש מקום לחשוש לנגישות והלבנת פנים שלא כדין מבעלי חובות, וגם אפשר שיחלה האיש מרוב צער וימות. ועיין גם במה שכתב הגאון והאדר"ת ז"ל (בקונטרס עובר אורח, סימן שלד) לענין הצלת כתבי יד וזה לשונו: וקצת יש לומר דהוי ליה ספק סכנת נפשות למי שעמל ויגע בהם כל ימיו ויוכל לבוא לידי חולי מעגמת נפש רחמנא ליצלן, וכמו ששמעתי על הגאון ר"א חרל"פ ז"ל שהיה אבד"ק ביאליסטוק שקרה אסון לכתבי קודש שלו ולא האריך ימים מעגמת נפש לא עלינו, ואפילו הכי אסור לכבות... בהפסד מרובה של ממון, אף על גב שהכאב והצער הוא גדול פי כמה, והיה מסכים שיקטעו לו ידו אם על ידי זה יינצל רכושו, ואפילו הכי אסור, והיינו משום דצער הגוף ממש שאני.

על דברים אלה הוסיף ה'שמירת שבת כהלכתה'[16] שלא מצאנו שיש להימנע מלהמית את

13. שבת קכח ע"ב.
14. קיים הבדל בין המושג 'יתובי דעת' ובין 'שמא תטרף דעתו'. יישוב הדעת נוגע למצב של חולה מסוכן שקיים חשש שמצבו הרפואי יידרדר אם לא ניישב את דעתו; זאת בניגוד לאדם בריא, שאין כל היתר לחלל שבת בעבור 'יישוב דעתו'. אולם החשש 'שמא תטרף דעתו' שייך גם באדם בריא ונורמטיבי, שמחמת אירוע פתאומי עלול להגיע למצב של טירוף הדעת.
15. ציץ אליעזר, ח"ח סי' טו – קונטרס משיבת נפש פרק ט.
16. שש"כ, פרק מא הערה ח.

בחזרה לעמוד התוכן

החייב מיתה מחשש לפיקוח נפש של קרוביו מחמת צערם. נוסף על כך, גם אם מצאנו חשש טירוף הדעת באדם נורמטיבי, הרי שהחשש הוא שמחמת טירוף הדעת האדם יסכן את עצמו פיזית, כהתאבדות וכד', שהוא פיקוח נפש של ממש, וכפי שכתב ה'אגרות משה' (אה"ע ח"א סי' סה):

> אם הרופאים אומרים שאם תתענה תחזור לשטותה אם רשאה לאכול ביום כיפור, פשוט שמותרת משום דשטות הוא סכנה, ואף שהמחלה עצמה לא תמיתנה, אבל כיון שמצד המחלה אפשר שתמית עצמה ואת אחרים – הוא גם כן פקוח נפש.

וכן פסק בשו"ת 'ציץ אליעזר'[17] שמחלת נפש נחשבת כפיקוח נפש רק מטעם זה שחולה הנפש מסוכן לעצמו או לסביבתו. אם כן, בכל מצב של חשש להידרדרות במצבו הנפשי של האדם, נצטרך להעריך אם מחמת מצבו הנפשי הוא עלול להגיע לפגיעה פיזית בעצמו או באחרים, ובמקום שחשש זה אינו מוחשי, לכאורה אין להתיר בעבורו חילול שבת.

3. מצב נפשי של בעתה וחרדה

למרות האמור לעיל, מובא בתלמוד (יומא פד ע"ב) שהתירו לחלל שבת כדי להוציא תינוק שנפל לבור אע"פ שאין כל חשש סכנה פיזית לתינוק, אלא רק מפני שהתינוק 'מיבעית'. כמו כן, התירו בתלמוד (שם) לשבור בשבת דלת של חדר שתינוק ננעל בתוכו, זאת אף על פי שניתן היה להשתמש באמצעי הרגעה שונים, ולא בהכרח לשבור את הדלת לצורך כך. משמע שבמציאות שהתינוק רק 'מיבעית', מותר לחלל את השבת כדי להרגיעו.

תנא דמסייע לתפיסה זו הוא הרשב"א[18] שדן בשאלה אם מותר לעבור על שבועה כדי להוציא אדם ממרה שחורה. הרשב"א התיר זאת על פי המשנה במסכת שבת (פ"ב מ"ה):

> המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני עובדי כוכבים מפני לסטים מפני רוח רעה ואם בשביל החולה שיישן – פטור.

לדעת הרשב"א, התנא השתמש במילה 'פטור' ולא התיר את כיבוי הנר לכתחילה משום שיש הבדל בין חולה שיש בו סכנה, שמותר, לבין חולה שאין בו סכנה, שאסור לכבות בעבורו את הנר. על פי זה כתב הרשב"א כי שאר המנויים במשנה, כולל מי שמתיירא מפני רוח רעה, ההיתר לכבות את הנר בעבורם הוא לכתחילה. משמע שהמתיירא מפני רוח רעה דינו בסתמא כחולה שיש בו סכנה שמחללים שבת כדי להרגיעו, זאת אף שבשאלה ובתשובה לא נזכר כלל החשש של סכנה פיזית. על תשובת הרשב"א הסתמך בשו"ת 'שבט הלוי'[19] כדי להתיר חילול שבת כאשר קיים חשש לטירוף הדעת. הוא אף חיזק את דבריו מדיון הפוסקים על מקור ההיתר לחלל שבת במקום פיקוח נפש, אם הוא משום 'וחי בהם ולא שימות בהם', או משום 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור

17. ציץ אליעזר, ח"ד סי' יג.
18. שו"ת הרשב"א, המיוחסות לרמב"ן סי' רפא.
19. שבת הלוי, ח"ד סי' לד.

בחזרה לעמוד התוכן

שבתות הרבה'. לדעת בעל 'שבט הלוי' הלכה כשני המקורות, ולכן גם במקום שאין חשש לסכנת הגוף אך יש חשש שמחמת טירוף הדעת לא יוכל לשמור שבתות ומצוות, מחללים בעבורו את השבת מדין 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'.[20] וכבר הקדימו בהבחנה זו בשו"ת 'חבלים בנעימים'.[21] אמנם במקום אחר כתב בעל שו"ת 'שבט הלוי' (ח"ח סי' עה) שמההיתר לחלל שבת בעבור תינוק שנבעת ניתן ללמוד למצבים שגדול נבעת, וכלשונו:

> ולמדנו מהלכה זאת כי הבעתה גדולה ספק פקוח נפש הוא, ופשיטא דזה גם בגדולים. ומצינו כמה עובדות בחז"ל כי התרגשות פתאומי גרם למיתה. אם כן נהי דמציאות זה שנגעל דלת לפניו לא שייך בגדולים, דאינם נבעתים מזה, אבל פשיטא דנבעת ממש במציאות אחר אפילו גדול, ורואים הסימנים לכך, דמצוה לחלל שבת עליו.

אלא שנראה כי בעל 'שבט הלוי' סותר עצמו לכאורה, שהתיר איסורי שבת במקום בעתה גדולה משום 'שמצינו כמה עובדות בחז"ל כי התרגשות פתאומי גרם למיתה', משמע שרק במקרה שהפחד עלול לגרום למיתה יש להתיר איסורי שבת לצורך הרגעה, ואילו בסתמא אין להתיר.

4. קטן שנמצא משוטט ברחוב והוא נבעת

נוסף על האמור לעיל, בסוגיית ההיתר לחלל שבת כדי להרגיע תינוק שנבעת, מצאנו מחלוקת בראשונים: רש"י פירש שההיתר לחלל שבת בעבור תינוק שנגעל בחדר הוא 'משום שנבעת', ולא ציין שמחמת הבעתה התינוק יסתכן וימות, ואילו הרמב"ם (הל' שבת פ"ב הי"ז) פסק: 'נגעלה דלת בפני תינוק – שובר הדלת ומוציאו... שמא ייבעת התינוק **וימות**'. משמע שהרמב"ם סובר שההיתר לחלל את השבת הוא רק כאשר ישנו חשש שמחמת הפחד התינוק יגיע למצב של סכנת נפשות. ה'מגן אברהם' (או"ח סי' שכח ס"ק ח) פסק כרמב"ם וכתב:

> נגעל הדלת בפני תינוק שובר הדלת ומוציאו אף על פי שהוא מפצל אותם כמין עצים שראויים למלאכה, שמא ייבעת התינוק וימות, ולא אמרינן שאפשר לקרקש ליה באגוזים מחוץ...

והעתיק את לשונו ה'משנה ברורה',[22] משמע שהכריעו להלכה כשיטת הרמב"ם. גם בעל 'שבט הלוי' (שם) כתב שיש לחוש לשיטת הרמב"ם וה'מגן אברהם', וכן כתב ב'ילקוט יוסף' (סי' שכח, ס"ק קכט) שההיתר לחלל שבת הוא רק אם מחמת הפחד הילד יגיע למצב של סכנה, שבמקרה זה: 'למרות שהדבר כרוך בחילולי שבת במלאכות דאורייתא – יש לעשות הכל כדי לחלצו'.

לעומת זאת, ב'שמירת שבת כהלכתה' (ח"א סי' מא סעי' כז) כתב:

---

20. עי' גם שבט הלוי ח"ג סי' לז.
21. שו"ת חבלים בנעימים, או"ח ח"ד סי' יג, עיין שם.
22. משנ"ב, סי' שכח ס"ק לח.

בחזרה לעמוד התוכן

קטן שאבד ויש מקום לדאגה, או קטן שנמצא משוטט והוא נבעת, ואין דרך אחרת להרגיעו אלא על ידי בקשה מהמשטרה לחפש את משפחתו, מותר להודיע על כך למשטרה.

ב'שמירת שבת כהלכתה' לא ציין שההיתר לחלל את השבת הוא רק כאשר ישנו חשש שמחמת הבעתה התינוק יסתכן. כך העתיק גם ה'ילקוט יוסף' (סי' שכח ס"ק קל) וכתב כי קטן שנמצא משוטט, 'מותר לחלל עליו את השבת **כשיש צורך**, ולהודיע למשטרה על העדרותו או על הימצאו', ולכאורה הדברים עומדים בסתירה למה שכתב (שם) שיש להתיר חילול שבת כשהתינוק נבעת רק במקום חשש סכנה. גם בשיטת רש"י יש לכאורה קושי בנידון זה, שלגבי תינוק כתב שההיתר לחלל את השבת הוא רק משום שהתינוק נבעת, ואילו במסכת תענית (כב ע"ב), על הברייתא שמתריעין בשבת גם מפני רוח רעה, ביאר רש"י: 'שנכנס בו רוח שידה, ורץ והולך, ושמא יטבע בנהר או יפול וימות', משמע שרש"י סובר שההיתר ברוח רעה קשור לחשש של סכנה פיזית.

5. גדר טירוף הדעת וגדר חשש לטירוף הדעת

נראה שצריך לחלק בין מציאות של אדם שכבר נמצא במצב של טירוף הדעת או שהיה בעבר במצב נפשי קשה, לבין מציאות של אדם שרק קיים חשש שיגיע לידי טירוף הדעת. אדם שכבר נמצא במצב של טירוף הדעת או שהיה בעבר במצב נפשי קשה וקיים חשש שיחזור למצבו – הפוסקים הגדירו אותו כחולה שיש בו סכנה, אם בגלל הסבירות שיפגע בעצמו או באחרים, אם משום שמציאות של טירוף הדעת עלולה להביא בצורה כזאת או אחרת למצב של סכנה, וכפי שכתב רש"י: 'שמא יטבע בנהר או יפול וימות'. כבר ה'חתם סופר'[23] כתב שחולה במחלת הנפילה נחשב לחולה מסוכן מפני שיכול ליפול לבור ולהיהרג, ועל בסיס דבריו טען הגרי"ש אלישיב זצ"ל שגם החולה בשיגעון, אף שמוחזק שלא יהרוג עצמו או אחרים, עדיין יש לחוש שלא יידע לשמור על חייו ובריאותו.[24] הרב י"ד סולובייצ'יק[25] טען בשם זקנו ר' חיים מבריסק שמחלת השיגעון דינה כסכנת כל הגוף, שהיא חמורה יותר מסכנת איבר, ולכן מותר לחלל בעבורה את השבת. על דברים אלה אפשר להוסיף שההיתר לחלל שבת על כגון זה הוא גם מדין 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', וכפי שהעלו ה'חבלים בנעימים' ובעל 'שבט הלוי' (הובאו לעיל). על יסוד זה התיר הרשב"א לחלל שבת על מי שכבר חלה במרה שחורה, והסתמך על המשנה בשבת שהירא מפני רוח רעה מותר לחלל עליו את השבת, כיוון שאדם שדעתו נטרפה עד כדי פחד מפני רוח רעה, הרי שהוא בגדר חולה שיש בו סכנה.[26]

אולם הדיון יהיה שונה כאשר עוסקים באנשים בריאים ונורמטיביים, שמחמת אירוע פתאומי ישנו חשש לתגובה פוסט-טראומתית חריפה אצלם שתגרום לאיבוד שפיות

23. חתמ"ס, שו"ת יו"ד סי' שלט.
24. חשוקי חמד, יומא עח ע"ב.
25. נפש הרב, עמ' רטז.
26. ועי' עוד שו"ת יביע אומר, ח"א יו"ד סי' ט, אות ז.

בחזרה לעמוד התוכן

הדעת ולסכנה. אמנם, בשונה ממחלות גופניות, התגובה הנפשית לאירועים קשים וטראומתיים משתנה מאדם לאדם בהתאם לחוסן הנפשי של כל אחד ואחד ובהתאם לגודל האירוע ומשמעותו; לכן לא ניתן לומר באופן גורף שכל אירוע פתאומי הגורם לחרדה ולזעזוע נפשי, יש להתיר לחלל בעבורו את השבת. במקרים מעין אלה יש לבקש מאנשי מקצוע ורופאים להעריך אם מחמת האירוע האדם עלול להגיע לידי סכנה או טירוף הדעת.

יש להביא לכך סיוע מעדותו של הרב אביגדור נבנצאל שליט"א על פסיקתו של הגרש"ז אויערבך זצ"ל שהובא לעיל לגבי עשיר שביתו נשרף שאין היתר לחלל את השבת משום צערו (הובא בספר 'שולחן שלמה' סי' שלד אות לד):

> הרבה נשאתי ונתתי ודנתי לפני האדמו"ר זללה"ה בזה, ונראה לעניות דעתי דבסוף ימיו הסכים דאין הכי נמי, גם בשריפה וגם בעונשי בית דין יש לחוש לחולי לב.[27]

נראה כי הדברים נסמכים על כך שכשם שאין היתר גורף לחלל את השבת באירוע טראומתי, כך אין איסור גורף לחלל את השבת במקרים מעין אלה, אלא נדרשת הערכה מקצועית, ובמקום שיש לחוש להשלכות של סכנה מחמת האירוע הטראומתי, יש להתיר חילול שבת.

נראה כי בדין תינוק שנבעת נחלקו הפוסקים אם יש להגדירו כאדם נורמטיבי או כמי שנטרפה דעתו: הרמב"ם השווה את דינו לדין אדם נורמטיבי שנקלע למציאות טראומתית, שרק אם יש חשש סכנה יש להתיר חילול שבת בעבור הצלתו. לעומת זאת, רש"י סובר שתינוק מוגדר כמי שכבר נפגע מבחינה נפשית שהתירו לצורך הרגעתו חילול שבת. הפוסקים הכריעו בסתם כשיטת הרמב"ם, אולם נראה כי ה'שמירת שבת כהלכתה' וה'ילקוט יוסף' חששו גם למקרים גבוליים שבהם לא ניתן להרגיע את התינוק, והתירו חילול שבת לצורך הרגעתו, אף אם אין מדובר בהכרח בסכנה מוחשית. נראה כי זו גם הסיבה לכך שבעל 'שבט הלוי' התיר חילול שבת בגדול שנבעת רק כאשר ברור שמחמת הבעתה יש חשש לסכנה, שלזה גם רש"י יסכים.

בנידון דידן, אמנם מצב משפחות הנערים ששהו בחוף הכנרת היה קשה ביותר, אולם מצבם לא העלה חשד שאם לא ימשיכו את החיפושים ביום טוב, הם עלולים להגיע למצב של טירוף הדעת וסכנה, ואם כן, לכאורה לא היה מקום להתיר את החיפושים ביום טוב.

---

27. אמנם לא תמיד אפשר להעריך תגובה אנושית פוסט-טראומתית חריפה, בפרט כאשר מדובר באירוע שיש לו השלכות ציבוריות, עיין בתחומין כג, במאמרו של הרב ישראל רוזן (שליט"א) זצ"ל שהתיר לעובדים סוציאליים לחלל את השבת כדי להגיע ליישוב שחווה פיגוע טרור גם אם אין יודעים בוודאות שיש פגוע נפש במקום, וזאת משום שמדובר בציבור, ובציבור החשש לפיקוח נפש וסכנה רחב יותר מאשר אצל היחיד; הוא הדין בחשש לטירוף הדעת, שבציבור קשה מאוד להעריך מי נפגע נפשית מהאירוע, עיין שם. והסכימו עימו הרב דב ליאור והרב נחום אליעזר רבינוביץ. נראה שהוא הדין לעבודת משטרה באירועים מסוג זה, שלפעמים עבודתה היא הרגעת הציבור, ובעצם נוכחותה היא משרה על הציבור תחושת ביטחון ושליטה.

בחזרה לעמוד התוכן

ג. גדר האיסורים ביום טוב בחיפוש אחר הנעדרים

1. מלאכת הבערה ביום טוב

אלא שהיה מקום לדון גם מצד המכשירים שהמשטרה והצבא השתמשו בהם לצורך מציאת גופות הנערים במי הכנרת, מכשירים שהיה בהפעלתם משום מלאכת הבערה. אמנם התורה התירה מלאכת הבערה לצורך אוכל נפש, אך כבר פסק הרמב"ם (הל' יום טוב פ"א ה"ד):

> כל מלאכה שחייבין עליה בשבת, אם עשה אותה ביום טוב שלא לצורך אכילה – לוקה, חוץ מן ההוצאה מרשות לרשות וההבערה, שמתוך שהותרה הוצאה ביום טוב לצורך אכילה הותרה שלא לצורך אכילה. לפיכך מותר ביום טוב להוציא קטן או ספר תורה או מפתח וכיוצא באלו מרשות לרשות. וכן מותר להבעיר אף על פי שאינו לצורך אכילה.

משמע שהבערה הותרה גם שלא לצורך אוכל נפש. ועוד כתב הרמב"ם (שם פ"ד ה"א):

> אין מוציאין את האש לא מן העצים ולא מן האבנים ולא מן המתכות... כל זה וכיוצא בו אסור ביום טוב, שלא הותר ביום טוב אלא להבעיר מאש מצויה, אבל להמציא אש אסור שהרי אפשר להמציא אותה מבערב.

טעם האיסור הוא משום מוליד, וכפי שהובא בתלמוד (ביצה לג ע"ב) שהוא איסור דרבנן, ולא כמו שכתב הט"ז[28] שאיסור הבערה ביום טוב הוא איסור תורה. גם 'ביאור הלכה' כתב:

> ולעניין עיקר האיסור אם הוא דאורייתא או דרבנן, דעת הט"ז שהוא דאורייתא, ומדברי הרע"ב משמע שהוא דרבנן שכתב דדמי למלאכה, ועיין תשובת כתב סופר סימן ס"ז שמאריך בזה.

הגר"ע יוסף זצ"ל[29] והגרש"ז אויערבך זצ"ל[30] הסכימו שאיסור הבערה ביום טוב הוא איסור דרבנן בלבד.

אמנם בעניין חשמל מצאנו אחרונים שטענו שביום טוב אין כלל איסור הבערה בחשמל, כיוון שזרם החשמל נמצא בחוטים, והרי זה כמי שהעביר אש מאש קיימת, כך כתבו בשו"ת 'ומצור דבש',[31] הראשל"צ הרב בן ציון עוזיאל בשו"ת 'משפטי עוזיאל',[32] הרב יוסף משאש בשו"ת 'מים חיים',[33] הרב דוד שלוש זצ"ל בשו"ת 'חמדה גנוזה'[34] ועוד. אולם רוב בניין ומניין של הפוסקים בדורנו סוברים שאיסור הבערה ביום טוב קיים גם בחשמל, ולטענתם המציאות מוכיחה שבלי החיבור לחשמל, זרם החשמל אינו בנמצא כלל, ולכן

28. ט"ז, או"ח סי' תקב סק"א.
29. יביע אומר, ח"ב או"ח סי' כו.
30. ס' מאורי אש פרק א.
31. צור דבש, סי' י.
32. משפטי עוזיאל, ח"א סי' יט.
33. שו"ת מים חיים, סי' צד.
34. שו"ת חמדה גנוזה, ח"א סי' ה.

בחזרה לעמוד התוכן

הדלקת מכשיר חשמלי היא יצירת אש ביום טוב – כך הכריעו הרב חיים עוזר גרודזנסקי,[35] הרב עובדיה הדאיה,[36] הגר"ע יוסף,[37] הגרש"ז אויערבך[38] ועוד. אלא שהסכימו שאיסור הדלקת החשמל והבערה ביום טוב הוא מדרבנן וכדלעיל, ולכן התיר הגר"ע יוסף זצ"ל (שם) הדלקת הנר ביום טוב על ידי גוי, דהוי שבות דשבות במקום מצווה לצורך יום טוב.

2. מלאכת כיבוי ביום טוב

עם זאת, פרט למערכות החשמליות שדיברנו עליהן בסעיף הקודם, בחלק מהכלים יש מנועים הפועלים על סולר ובנזין. הגם שמבחינת איסור הבערה ביום טוב האיסור הוא מדרבנן וכדלעיל, איסור הכיבוי ביום טוב הוא מדאורייתא, והרי כאשר מכבים את המנוע, לכאורה עוברים על איסור תורה של מלאכת מכבה ביום טוב. אלא שיש לומר כי בכיבוי המנוע אין כיבוי אש בידיים, והכיבוי נעשה על ידי עצירת זרם החשמל וחסימת הזרמת הדלק למנוע, והוי גורם לכיבוי ולא מכבה בידיים, והוא איסור דרבנן בלבד. אם כן, הן בהפעלת המכשירים הן בכיבוים אין מדובר באיסור תורה אלא באיסור דרבנן בלבד.

ד. מצב נפשי קשה כדין חולה שאין בו סכנה

לאור האמור לעיל, ניתן היה להתיר את המשך חיפוש הנערים הנעדרים משום מצבם הנפשי של בני משפחות הנעדרים, שאף שלא היה במצבם חשש לסכנה או לטירוף הדעת, נראה כי מצבם הנפשי לא גרע מחולה שאין בו סכנה; וכשם שהתירו לחולה שאין בו סכנה איסורי דרבנן,[39] נראה שהוא הדין בנידון דידן להתיר שימוש באמצעים אלה לצורך החיפושים במי הכנרת. אמנם ההיתר שניתן הוא רק לגבי המכשירים הנזכרים, ורק משום שמדובר ביום טוב שיסוד האיסור בו במכשירים אלה הוא מדרבנן.

על מצבם הנפשי הקשה של בני המשפחות ניתן היה ללמוד גם מכך שבערב יום טוב הגיע לחופי הכנרת אחד המקובלים המפורסמים ואמר להורי הנעדרים שאם כוחות ההצלה יעצרו את החיפושים ולא יחללו יום טוב בחיפוש אחר הנעדרים, בזכות זאת מובטח להם שבניהם יימצאו. ברגע הראשון ביקשו בני המשפחות לשמוע להנחיית המקובל, ופנו בבקשה שכוחות המשטרה יפסיקו את החיפושים אחר הנעדרים מיד בכניסת יום טוב, כדי שכוחות ההצלה לא יחללו יום טוב בחיפוש הנעדרים. אך ככל שעבר הזמן, הם לא הצליחו לעמוד בבקשתם, ופנו אליי בבקשה לדעת אם יש היתר הלכתי להמשך החיפושים ביום טוב, כי הם אינם מצליחים להתמודד עם חוסר הידיעה באשר לגורל בניהם.

35. שו"ת אחיעזר, ח"ג סי' ס.
36. שו"ת ישכיל עבדי, ח"ד סי' כז.
37. יביע אומר, שם.
38. ס' מאורי האש, ח"א פרק ראשון.
39. שו"ע, או"ח סי' שכח סעי' יז.

בחזרה לעמוד התוכן

המציאות, שלימדה על מצבן הקשה של המשפחות, וההבנה כי מדובר במלאכת הבערה שאיסורה ביום טוב מדרבנן, הביאו למסקנה שיש היתר להמשיך לחפש את גופותיהם של הנעדרים. כידוע, בסופו של דבר נמצאו גופותיהם של הנעדרים ביום טוב שביעי של פסח בשעות אחר הצהריים.

סיכום

א. כשיש דיווח על נעדרים בשבת או ביום טוב, יש היתר לכוחות הצלה ומשטרה לחלל את השבת כדי למוצאם.
ב. גם כאשר הסיכויים למצוא את הנעדרים בחיים קלושים, יש היתר לחלל בעבור כך את השבת מדין אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב.
ג. אדם שנטרפה דעתו, או שהיה במצב של חולי נפשי ויש חשש שעלול לחזור למצבו הנפשי הקשה, הרי הוא כחולה שיש בו סכנה ומחללים עליו את השבת.
ד. אנשים בריאים ונורמטיביים שמחמת אירוע פתאומי ישנו חשש שתתפתח אצלם תגובה פוסט-טראומתית, יש לבקש מאנשי מקצוע ורופאים להעריך אם מחמת האירוע הם עלולים להגיע לידי סכנה או טירוף הדעת, ואם ישנו חשש כזה – מחללים עליהם את השבת.
ה. כאשר מדובר באירועים העלולים לגרום תגובות פוסט-טראומתיות לציבור, יש שהתירו לעובדים סוציאליים לחלל את השבת, גם אם אין יודעים בוודאות שיש פגוע נפש במקום, וזאת משום שבציבור החשש בפיקוח נפש הוא רחב יותר מאשר אצל היחיד; והוא הדין בחשש לטירוף הדעת, שבציבור קשה מאוד להעריך מי נפגע נפשית מהאירוע ועלול להסתכן.
ו. מטעם זה יש להתיר לשוטרים לחלל שבת בפעולות שיש בהן משום הרגעת הציבור, כיוון שהמשטרה אחראית לשלום הציבור, ובאירועים חמורים בעצם נוכחותה היא משרה על הציבור תחושת ביטחון ושליטה.
ז. במציאות נפשית קשה שאין בה חשש לטירוף הדעת או סכנה, יש להתיר בשעת הצורך איסורי דרבנן, שלא גרע מחולה שאין בו סכנה שהתירו בעבורו איסורי דרבנן.
ח. הוא הדין למצב של דאגה של הורים לגורל ילדיהם הנעדרים, שבסתם אין להגדירו כמצב של סכנה, אלא אם כן אנשי מקצוע יעריכו שמדובר בחשש לסכנה או טירוף הדעת של ההורים.
ט. יש להתיר לכוחות הצלה ומשטרה חיפוש גופות נעדרים ביום טוב כאשר מדובר בשימוש במכשירים המבוססים על חשמל ומלאכת הבערה, שאיסור השימוש בהם ביום טוב הוא מדרבנן, ובמקום שיש דאגה עמוקה של ההורים לגורל בניהם הנעדרים.

בחזרה לעמוד התוכן